

Emil Basat

(Sofia, Union of Translators in Bulgaria)

Nadezhda Andreeva, or On the Passion for Words

Abstract: Professor Nadezhda Andreeva is one of the most prominent scholars and translators of German literature and an advocate of Bulgarian-German cultural relations. She has been teaching Western European literature and theatre history at the National Academy of Theatre and Film Arts for more than 50 years. Prof. Andreeva is the author of one of the most insightful studies in the field, titled *German Literature in Bulgaria during the National Revival Period*, and has published numerous books, articles and studies dealing with various problems of German Expressionism and its influence on Bulgarian literature. She is particularly interested in the work of Asen Raztsvetnikov and his contribution as a translator of classic German texts, *The Sorrows of Young Werther* and others.

Prof. Andreeva has translated hundreds of poems for her students, as well as poems and essays by Gottfried Benn, and is the compiler and translator of an anthology of German poetry titled *Die Rose ist ohne Warum (The Rose is Without Why)*, which encompasses German poetry over twelve centuries. She has also published German language textbooks and readers for students at the National Academy of Theatre and Film Arts.

Емил Басат

(София, Съюз на преводачите в България)

Надежда Андреева, или за страстта към думите

Рядко съм изпитвал такова интелектуално удоволствие, както това при разговорите ми с професор Надежда Андреева. Истински влюбена и отдадена на литературата, тази крехка, но невероятно волева и силна жена омагьосва със способността си да разказва истории, да рецитира цели поеми и стихотворения, монолози от драми и да ги интерпретира по своеобразен дълбок, проникновен начин. Удивлявам се на ерудицията, която притежава, но още повече ме възхищава как тя се отразява в работата ѝ, как е успяла да достигне до есенцията от явления, процеси и течения в културата и да ги представи като истински духовен спектакъл.

Независимо дали става дума за Разцветников и немската поезия, за Готфрид Бен, за пиесите за покръстването на българите или за епичната и невероятна история на немската литература през Възраждането в България, за немския експресионизъм – всичко, до което се е докоснал светлият ѝ ум, носи дъха на голямата любов и отдаденост на словото. Четенето на книгите ѝ е истински празник. А разказите ѝ на живо са като спектакъл на един актьор, който се превъплъщава в множество роли – всички изпълнени с отдаване докрай и с любов. Мисля, че това е най-главното при нея – любовта ѝ, верността към думите, страстно, дори бих го нарекъл „чувствено“ отношение към тях. Рядко съм виждал толкова влюбен и вдъхновен от словото човек като Надежда Андреева. Не зная на какво се дължи това, но тя умее да предаде вкуса, мириса, аромата на нещата, така да ви „вживее“ в тях, че вие неусетно да се почувствате въввлечен в една интелектуална игра, от която ще излезете обогатен и пречистен. Тя не морализаторства, не натрапва своите

изводи, наблюдения, а споделя интимно и съкровено, като с приятел, своите интелектуални приключения.

Професор Надежда Андреева е издала следните книги:

Поезията на немския експресионизъм. София: БАН, 1983.

Асен Разцветников и немската поезия. София: БАН, 1992.

Немската литература в България през Възраждането. София: Кралица Маб, 2001.

Метафизика на формата. Готфрид Бен – поезия и проза. Встъпителна студия и превод от немски. В. Търново: ПИК, 2002.

Покръстването на българите в немски пиеси от XVIII–XIX век. Встъпителна студия, превод, коментар и бележки. В. Търново: ПИК, 2004.

Розата е без Защо. Немска лирика от дванайсет столетия. Предговор, подбор и превод от немски. В. Търново: ПИК, 2007.

История на българите в Мизия от Йохан Кристиан фон Енгел. Превод от немски и коментар. В. Търново: ПИК, 2009.

Тя е автор на десетки студии, научни статии, доклади и рецензии, посветени на немско-българските културни отношения, както и на два учебника по немски език с текстове от западноевропейската литература, предназначени за студентите от Театралната и Художествената академия. Превела е стотици стихотворения от немски поети.

Надежда Андреева почина през 2012 г. на 87 години.

Първият ни разговор се състоя на 13.I.2010 г. в Литературния институт на БАН от 13:30 до 14:30 ч. Срещаме се там преди научния съвет по литературознание към ВАК, на който проф. Андреева е член. Тя ми подарява три от книгите, които е превела и коментирала. Разговорът ни започва с антологията (двуезична) на немската поезия, публикувана от издателство ПИК, Велико Търново – „Розата е без Защо“, включваща творби на поети от дванайсет века. Проф. Андреева я изпратила на своя приятелка в Германия, която останала във възторг от книгата. Писала ѝ:

Такава антология днес в Германия не можете да намерите. Всичко се комерсиализира. Всяка сутрин си чета по две стихотворения от Вашата книга и ги уча наизуст.

Питам я как е стигнала до идеята за тази антология, колко време е работила над нея.

Отначало превеждах стихотворения за лекциите си за студентите във ВИТИЗ. Много ми се удаваше и ми харесваше. След това, като се събраха, реших, че може да се направи една сбирка. Аз имам много силна памет за стихотворения. От два пъти прочит на един текст мога да го изрецитирам наизуст. Спомням си как като студентка първи курс в СУ професор К. Гълъбов, германистът, каза: „Сега ще ви прочета едно стихотворение на Рилке, то е от две строфи, ще внимавате добре и ще ми кажете кое ви е направило най-силно впечатление. Схванали ли сте мисълта?“. Той го прочете веднъж, после още един път. И аз вдигнах ръка и го казах, може би с малки грешки. Той каза: „Вие го знаете отпреди“. Аз отговорих: „Не, за пръв път го чувам“. „Преведете го!“ – каза професорът. И аз започнах да го превеждам, като не гледах никъде, по памет. Преведох го в стихове. Професор Гълъбов беше много изненадан. В списание „Пламяк“ бяха публикувани някои мои преводи на стихотворения и като излязоха ми хрумна да направя цяла антология на немската поезия. Има творби, писани през X–XII век, те са анонимни, наричат се на немски „шпрухе“ и трудно се превеждат. Те означават „поговорка в стихове“, която завършва с поанта, изразяваща основната мисъл. Това обикновено е кратко

стихче. Такива „шпрухе“ имам в антологията „Розата е без Защо“. (Тя ми чете „Весобрунска молитва“.) Тази творба е от X век и е издълбана върху каменна плоча недалече от Мюнхен, където е селището Весобрун.

Професор Андреева чете много артистично, с ударения, паузи и богата интонация, има чудесна дикция. Сама се възторгва след всяко прочетено стихотворение – „За лекуване на изкълчено“, „Благослов при отпътуване“, „На царя, който вярвал на всички“, „Живей и не знам докога...“. Чете едно, което смята, че политиците ни трябва да научат – „Пиронът“.

Представяте ли си каква поезия са творили тогава? Аз съм ги превеждала от старонемски, от среднонемски език. Ами това на Валтер фон дер Фогелвайде или от Готфрид Бен! Имам цяла преведена книга от Готфрид Бен – поезия и проза. Много го харесвам. За мен най-големите немскоезични поети през XX век са Рилке и Готфрид Бен. Но Готфрид Бен бе в немилост, защото писателите емигранти по време на Хитлер го обвинявали за това, че е останал в Германия, а не е емигрирал. А той им отговорил с писмо: „Аз пиша стихотворения и не мога да правя това в чуждоезикова среда. Ако напусна, да не слушам наоколо своя език, аз няма да мога да пиша стихотворения“. Той е много интересен автор, лекар е по образование и професия и си изкарвал хляба като лекар. И пише стихове. Подал молба за някаква лекарска служба към общината на Берлин. Главният кмет на Берлин, като видял неговата молба, бутнал я настрана и казал: „А на този няма да му плащам, за да пише стихотворения“. Казали това на Бен и той написал една разкошна статия – „Отворено писмо до г-н кмета на Берлин“. В него пише:

Казали сте, че няма да ми плащате за моите стихотворения. Ама Вие не можете да платите за тях. Вие можете да си платите за Вашите подметки от суров каучук и вашия конфитюр за утринна закуска. Но моите стихове Вие не можете да платите. Те струват много, много повече от Вашите пари. Но защо ли го пиша това – Вие не можете да го разберете! Вие разбирате от водопровод, канализация и улично осветление. Но тези неща никога не са спасявали обществата. Рим имаше водопроводи, много по-съвършени от нашите днес. Когато римският патриций отварял кранчето в своята баня, в басейна му потичала вода от Лигурско море. Това ние още не го можем. Но Рим загина, защото нямаше вече поети.

Той има едно много хубаво есе – „Проблеми на лириката“, което е класика! Аз го бях превела за моите лекции. После го включих в томчето. От Гьоте институт проявиха интерес и подкрепиха изданието със стихове и проза на Г. Бен (пак на издателство ПИК). Попитаха ме как съм се сетила за този поет. Отговорих: „Душевно родство!“.

Много интересни са неговите спомени. Те са белег за това какъв е бил режимът. Бен не е членувал в националсоциалистическата партия както Хайдегер. В началото на 1933 г. Хитлер идва на власт. В началото на 1934 г. уреждат изложба срещу експресионизма, която се е казвала „Изродено изкуство“. Готфрид Бен изнася по Държавното радио обширна беседа за тази изложба – това е всъщност статия в защита на експресионизма – защото той е един от поетите експресионисти. И след това нищо не му се случва! А пък по-късно – 1937 г., Хитлеровата партия издава документа „Прочистване на храма на изкуството“. Там между другото има списък на писателите, от които се забранява да бъде отпечатано каквото и да е от тях и за тях, нито ред. Дори ако искаш да го наругаеш, не можело – за да бъде забравен. Готфрид Бен е в този списък. Той е военен лекар – преглежда новобранци. И пише:

Прочетох списъка и реших, че е редно и почтено да кажа на моя началник, че името ми фигурира в подобен документ. А те каквото искат да решават.

Отишъл той при началника, казал му, че във връзка с акцията „Прочистване на храма на изкуството“ и неговото име е в списъка на „забранените автори в границите на Третия райх“. Началникът му се усмихнал: „Е, добре, ще почакаме Четвъртия райх!“.

Открила съм сведения за 25 пиеси от XVIII и XIX век, посветени на покръстването на България. В книгата „Покръстването на българите в немски пиеси от XVIII – XIX век“ публикувам 8 perioxi (съкратено съдържание на отделните реплики на пиесата) и две цели триактни пиеси. Те са играни в театрите на йезуитските колежи, където учениците се учат на риторика и рецитация чрез тези текстове и импровизират. Двете триактни пиеси са преведени от мен целите. Сега искам да направя второ издание – открих perioxi на още две пиеси от XVII век. Когато подготвих това издание, по телевизията съобщиха, че са открити при разкопки край Варна останките на манастир, който е най-старият скрипториум в Европа – където монасите пишат и преписват книги. В една от пиесите пишеше, че царят се е оттеглил край Варна, а не както пишеше дотогава в нашата история – в манастира край Преслав. Там живеело племето „варналди“, то си има пълководец Варналдо, който е бил голям приятел на българите и помага на царя да възстанови мира в държавата.

Вторият ни разговор е на 27 януари, пак в Литературния институт. Този път започваме с родното място, родителите, роднините и учителите.

Един съвременен немски писател – Одо Марквард – пише в своето есе „Апология на случайното“, че много малка част от забележителните събития в живота са резултат от свободен избор. По-голямата част са продукт на случайности. И аз съм напълно съгласна с него. Например три от най-важните неща в живота на човека са чиста случайност. Кой са родителите му – никой не си ги е избирал. Къде да се роди и кога да се роди. И ако тези три фактора са благоприятни, казваме, че човек има късмет. Има една турска поговорка: „Късметен заде олмаз“, което означава „повече от късмета няма“, и тя е много вярна.

И аз мога да кажа, че съм имала късмет – и с родителите, и с мястото, и с времето, когато да се родя. Мястото е България и аз бих си я избрала, ако можех да избирам. Времето – XX век – много трудно, противоречиво, но обогатяващо с голям жизнен опит. Поумняваш, научаваш много неща в резултат на преживяването, което иначе не би се случило.

Родителите ми – благодарна съм, че се родих тяхно дете. Първо – това бяха много добри хора, освен това много почтени и много работливи. Аз никога не съм виждала някой от тях със скръстени ръце. От баща си съм запомнила нещо като поговорка: „Залудо работи, залудо не стой!“ . И до ден-днешен непрекъснато работя залудо, пък после излизат книгите ми...

Майка ми е била начална учителка допреди да се ожени, а след това е останала вкъщи да си гледа двете деца. Казваше се Мария. А баща ми – Петър Андреев – беше архитект, много добър архитект. Повече от 30 големи сгради в София са по негов проект – едната голяма пристройка на ИСУЛ, Акушеро-гинекологическата клиника край Медицинска академия също, както и множество жилищни сгради. Той е завършил архитектура в град Хановер, Германия, и оттам тръгва интересът му към Германия и немската култура. Обичаше тази страна и културата ѝ – тя е свързана със студентските му години. Той следва непосредствено след Първата световна война. На 16 години е завършил гимназия, защото баща му, селски даскал, за да са по-малко децата вкъщи, го дал още петгодишен в училището. И той едва е навършил 16 години, когато завършва Педагогическата гимназия в Казанлък, веднага го взели в казармата, обучавали го три месеца и го изпратили на фронта. Оживял и след войната заминал да следва в Германия. Първоначално смятал

да учи във Франция, но след това останал в политехниката в ХанOVER и следвал архитектурата. Заминаването му е свързано с нещо интересно. Майка му разпрала хастара на палтото, което той носи, и вътре зашила нейните пендари от сватбата. (На времето тези пендари са се предавали от свекърва на снаха като гердан.) Те били десетина златни монети и с това го пратили да следва. Там той работил, за да се издържа.

И майка ми, и баща ми са от едно далечно село между Севлиево и Габрово, в предпланините на Стара планина, в една гънка – селото се казва Крамолин. Името не произлиза от „крамола“, а както при 90 процента от българската топонимия е с неизвестен произход – което е вина на нашата наука. По бащина и по майчина линия моите дядовци и прадедовци са били все селски учители. Прадядо ми Андрей, откъдето тръгва името на рода ни, учел децата да пишат върху сандъчета с пясък. Нямало и плоча с калем и гъбичка – с каквато аз съм започнала да пиша. Вкъщи, на село, имаше чудесен резбован шкаф, целият пълен с книги с кожени подвързии и най-отдолу, на гръбчето на книгата, написано името на собственика – да не му я вземе някой. Не знам къде отидоха тези книги. При мен открих три от тях и ги подарих на музея на Софийския университет. Едната е първото издание „Съчинения Любена Каравелова“ под редакцията на Захари Стоянов, издава съпругата Каравелова.

Интересен бит са имали моите селски предци – всичко необходимо са си произвеждали сами. Дрехите си тъкат сами, шият, предат, цървулите си правели сами. Харчат пари само за две неща – за сол и за газ на лампите. И може би малко захар, която бабата крие от децата – да не я намерят, защото ще я излапат. При това състояние на материалното ниво един шкаф е пълен догоре с книги. Дядо ми получавал не знам колко списания. Та това е българинът – селският учител. А иначе – каквото се роди в земята, това се яде. Бият гръсти за коноп, тъче се на стана, шият се дрехи. Имаш овце, стрижеш вълната, имаш мляко и от него правиш сирене, масло...

И двамата ми родители бяха много предани на децата си и аз дължа на тях всичко добро, което имам. Родена съм на 26 януари 1924 г. в едно хубаво кътче на Родината – град Дупница. Баща ми там е започнал работа като архитект и оттам надолу към Петрич и Македония е строил общински домове, църкви, обществени сгради. Качвал се на влака, давал колелото си на багаж и като слизал, яхвал колелото и отивал на строежа. И после – обратно вкъщи, в Дупница. От детските си години имам много хубави спомени. Това е един хубав град в полите на Рила, през който текат две бързоструйни, бистроструйни реки – Джерман и Бистрица. Аз съм се родила на брега на Джерман, а живеехме в една къща под наем на самия бряг на Бистрица. Като отвориш прозореца нощем, тя шуми под тебе. По цял ден висим по дърветата като маймунки, за да ядем черници. Имаше много черници. Или разкопавах градинката, саях всякакви цветенца – хазяинът беше много доволен. И джапаме в реката през лятото. Бях на осем години, когато семейството се пресели в София и оттогава живея тук.

Сама се научих да чета печатните букви и си спомням, че от библиотеката на баща ми извадих една книга – „Вечеринки и утра“. От там научих „Проклятието на певеца“ от Уланд в превод на Пенчо Славейков. Голямо, дълго стихотворение. Живеехме близо до читалището, където ходех да си вземам книжки. На някакво празненство г-н Коканов, дядото на Невена Коканова, ме попита дали и аз мога да кажа нещо. Казах „Да – „Проклятието на певеца“. И съм излязла и съм го издекламирала. След това той срещнал майка ми и я поздравил. Майка ми попитала: „Ами тя откъде знае да чете?“. Не мога да кажа как се научих да чета и да познавам буквите. А си спомням, че още не бях тръгнала на училище и баща ми ми купи един немски буквар и ме учеше на немски, като разказваше какво представлява картинката. Полека-лека усвоих латиницата. Така че във възрастта, когато се тръгва на училище, свободно четях. Аз и тръгнах по-рано на училище. У нас

живееше братовчедка ми, която беше в четвърто отделение. И един ден майка ми, която има второ дете, ѝ каза: „Абе, вземи го, нека стои там с теб“. Бях много малка и тя помолила учителката от първо отделение да ме вземе в нейния клас. Тя се съгласила и аз съм започнала да пиша на плочата като всички останали. И като се върнах, бях толкова щастлива! Но майка ми каза: „Ама как, ти няма да ходиш повече. Още си малка“. „Как! – отговарям съм аз. – Утре пак ще отида“. „Не – казва майка ми!“ Мама ми разказва: „Цяла нощ хълцаше и плачеше в леглото. И повтаряше: „Искам да отида на училище!““. И хайде, на другата сутрин пак отидох. Като свършила годината, учителката каза: „Ама това е грехота, защо да не дадем свидетелство и на нея. Тя чете и пише. Защо да повтаря първо отделение“. И ми дали свидетелството. А инспекторът срещнал майка ми и ѝ казал да си приберат детето, защото ще ги глобят. Така съм преминала във второ отделение.

София. Учителите.

На всички, които са ме учили, дълбоко се покланям и благодаря. Има толкова фигури, които са упражнили решаващо влияние върху цялото ми развитие. Първата и най-важната за децата – началната ми учителка. Докато беше жива, аз на всеки 24 май отивах у тях и ѝ носех китка цвете. Казваше се Цветана Дейкова. Родът ѝ е от Прилеп, Македония, баща ѝ е съратник на Даме Груев и след Илинденското въстание се преселват в София. Минаха много години и какво ли не ме е мляло, мислела съм едно, после друго – както всеки човек, който се развива. Но едно нещо никога не можа да заличи от моето съзнание и да ме накара да се променя – това, на което ме научи моята учителка: че „Македония е българска земя и че там живеят най-добрите българи“. И когато Македония се отдели и стана самостоятелна държава, тя каза: „Знаеш ли, като стана това с Македония, мислех, че никога вече няма да се усмихна“.

Когато учеше мене, тя беше много млада – били сме първите ѝ випуски. Беше с големи черни очи, сякаш изтеглени с четка гъсти, черни вежди, естествено къдрава кестенява коса, свита на две плитки, които падат отпред на гърдите и завършват с масури. По-късно, като прочетох „Под игото“, винаги си представях Рада Госпожина като нея. Тя умееше да моделира детското сърце. Не знам дали това не се дължи на някакъв артистичен талант у нея – може би го имаше. Аз учех в училище „Неофит Рилски“, на гърба на Френската гимназия, на улица „Гургулят“. Веднъж, беше вече почти лято, навън топло, прозорците на класната стая отворени, по улицата минавал един човек и чул отвътре детски крясъци и викове, скачане по чиновете. Той влязъл при главния учител и попитал: „На какво прилича това бе, усмирете децата!““. А той отговорил: „А, не, вътре има учителка. Тя преподава сега“. „Как преподава?“ – учудил се той. Влезли в класната стая. Децата се радвали, че България се освободила от гръцко робство. Тя преподавала урока за това.

И досега знам песните и стихчетата, които тя ме е учила. От нея съм пожелала да стана учителка. Рисувала съм хубаво и баща ми искаше да следвам архитектура. Аз казах обаче: „Искам да бъда учителка! И толкова!““. Така и стана. И съм доволна, че прекарах живота си, като учех децата на азбукето.

По време на ученическите ми години вкъщи съм учила да свиря на пиано, една германка идваше да ми дава уроци по немски. Когато завърших прогимназия – бях на 13–14 години, вече знаех немския достатъчно добре и няхах нужда от учител, продължих сама, като превеждах за себе си главно от български на немски, което е и по-трудно. Преведох цялата книга „Черни рози“ от Елин Пелин. Тогава вкъщи дойде една францужойка и тя ме учеше на френски език. Когато завърших гимназия, двата езика ми бяха готови – френски и немски. Свирех хубаво, участвах в концерта на гимназията в зала „България“. Моята учителка по пиано искаше много да следвам музика, но аз бях решила

да ставам учителка и нищо друго. Нямах да стана музикант от първи ранг, ясно ми беше...

Вторият учител, на когото много дължа, е учителката ми по старогръцки и латински – г-жа Рада Григорова, по мъж Златанова. Бях ученичка в Първа софийска девическа гимназия на улица „Цар Шишман“ с директор Стефан Димитров, един достоен българин. Учех в класическия отдел, което ще рече, че от понеделник до събота всеки ден имаше старогръцки и латински и всеки ден непременно превеждахме по нещо. Десет минути вкъщи четеш на глас някой текст на тези езици, за да си обработваш дикцията. Г-жа Григорова не ни учеше само на гръцки и латински, тя ни научи да общуваме съкровено с античната култура. И ако европейската цивилизация се гради на три основни фактора – античността, арабската наука и християнството, – то единият от тези фактори ние вече познавахме и в този смисъл бяхме готови да разберем европейската култура в нейната истинска същност. Тя ни учеше на митологията, всеки час носеше книги и ние разглеждахме репродукции на антични статуи – Фидий, Праксител, олтара на Пергамон – всичко това бе за мен жива действителност. И досега мога да кажа наизуст имената на деветте музи и трите парки. Освен това тя се държеше с нас като с равни – нещо, което отначало много ни шокираше. Всички други учители ни говореха на „ти“, а тя се обръщаше към нас на „Вие“. На 14 години се чувствахме големи – и това задължаваше. Това равнопоставяне някак ни издигаше.

Ние превеждахме по тогавашните програми всяка година по един автор. В четвърти клас – Цезар, „За Галската война“, в пети – Цицерон – речите, в шести – Овидий, „Метаморфози“, седми клас – Тит Ливий, последната година – Вергилий, „Енеида“. А по старогръцки започвахме с Ксенофонт, „Анабазис“, и завършвахме с „Илиада“ на Омир. Моят чичо, инженер, ми се чудеше на ентузиазма, с който уча класическите езици: за какво ми е това да знам „колко вола е изял оня там пред Троя“. По-важно е да знам как да си сваря едно гърне боб, като употребя по-малко енергия. А аз оставях гърнето с боб да ври колкото си иска и отивах да уча любимите си автори.

Много по-късно си мислех за ползата от безполезните неща. Защото това е наистина безполезно. Никога по-късно в професията не ми е трябвал старогръцкият език. Но това са основите на филологическото мислене – беше ми лесно да се справям с всякакъв език. Ние учехме сравнително индоевропейско езиковедство и аз бях вътре като в лодка и си плувах. Това ти дава нещо невидимо, без което не можеш. И което не е практически полезно, защото не те храни. Но не е само това, което те храни. В гимназията вървяха успоредно пет езика и никак не ми беше трудно. Следобед ходех да уча и английски факултативно – при мисис Джонс, вкъщи идваше францужойката, учех и руски – така стават шест езика, и те вървяха заедно.

Когато завърших гимназия, записах да следвам в СУ немска и френска филология. И завърших и двете специалности наравно, за да имам учителски права да преподавам и двата езика. С това въоръжение влязох в битката на живота. С конкурс започнах да преподавам в Държавното висше театрално училище немски език, след няколко години се явих на конкурс за преподавател по западноевропейска литература и това е, което правих до края на живота си. Защитих малкия докторат с дисертацията „Многострадална Геновева“ – от средновековната легенда до българската възрожденска сцена“, след това голям докторат с „Немската литература в България през Възраждането“. Работила съм почти 60 години. Много обичах работата си и затова толкова дълго преподавах. Но да се върнем на моите учители.

Димитър Борисов Митов, Константин Гълъбов?

Следващите мои учители, на които много дължа, са проф. Константин Гълъбов по немска филология и макар да не ми е бил учител – Димитър Б. Митов, който изигра голяма роля в живота ми. Той беше първи ректор и основател на театралното училище и когато постъпих, ми подаде ръка.

Спомням си, конкурсът за преподавател по немски език беше само по документи. Бях избрана и получих вкъщи писмо, с което ме уведомяваха за това и ме канеха да се представя на ректора в еди-кой си ден и час. И аз отивам. Чукам на вратата. Отговаря ми отвътре басов глас: „Влезте!“ Той седи зад едно бюро. – „Кажете?“ – „Избрана съм за ваш преподавател по немски език и се явявам.“ Изведнъж той избухна в бурен смях: „Ха, ха! – той се смееше много гърлено. – Ама Вас ли сме избрали? Ха-ха! Седнете, седнете! Че Вас студентите ще Ви лъжат“. – „Но как, защо ще ме лъжат?“ – попитах аз обидено. – „Ами само като Ви погледне човек, вижда колко сте наивна. Вие вярвате всекиму!“ Което е вярно – премери ме с един поглед.

От проф. Гълъбов запомних: „Няма да вярваш на хората, да знаеш – човешката гадинка е зла! И ще приемаш всекиго като лош. Ако излезе добър – толкова по-добре. Рядко ще ти се случи. Но да бъдеш готова, че ще бъде лош“. С проф. Гълъбов съм общувала много повече. Колегите му не го обичаха, нито близките му, защото не прощаваше никакви грешки. Имаше силна памет и веднага откриваше плагиатството. Хванатият в плагиатство го мразеше до края на живота си. Главно заради това. Той наистина не прощаваше. С неговата строгост много ме е научил.

Спомням си, веднъж вървах по „Патриарх Евтимий“. Насреща, на другия тротоар, забелязах фигурата на проф. Гълъбов. Той също ме видя и ме повика с пръст: „Ела на-сам!“. Аз вече работех в Театралното училище, приближих до него и се питах за какво ли ме вика, за какво ли ще ми се кара професорът. Поздравихме се и той ме пита: „Вие в Театралната школа ли работите?“ (Той също е преподавал там по-рано.) Потвърдих, а той продължи: „Гледах там „Сид“ на Корней“. Аз го попитах дали му е харесало. „Оставете представлението, но там ми дадох едно листче. И на него стои вашето име. Ще си пазите името и няма да се подписвате под такива баналитети!“ (А случаят беше следният. Администраторът на театъра ме беше помолил да напиша няколко реда за програмата. И без да ме пита, ме подписа. Онова, което написах, бяха най-общи неща, за информация.) От тогава до днес, когато трябва да се подписвам, все се сещам за професора.

Когато защитавах „Многострадална Геновева“ – това беше в СУ, пред Факултетския съвет, поканих проф. Гълъбов на защитата ми. Той дойде, седна от едната ми страна. Бях взела от Народната библиотека оригинала на „Многострадална Геновева“ – стара книжка – и я бях сложила на масата пред мен. Около масата беше нареден целият Факултетен съвет. От другата ми страна седеше Пантелей Зарев. Той, като видя книжката, взе я, разтвори я и през цялото време на защитата я чете – прочете я цялата. Защитата продължи три часа. Като свърши, проф. Гълъбов стана и каза само едно изречение: „Щастлив съм, че това, което аз не съм направил, го направи моята студентка“. След това гласуваха, всичко мина благополучно. Професорът мина от другата страна покрай Зарев и му каза: „Пантелее, добре че дойде днеска тука, та и ти да прочетеш нещо!“ (Смях) Можете ли да си представите! Изключителен човек! Това бяха личности.

Искам да разкажа нещо за професор Гълъбов, на което съм била свидетел, защото то е интересно и за политическата обстановка. Аз съм първи семестър студентка – есента на 1943 г. е. България е в Тристранния пакт. Най-горе, на IV етаж на СУ, е кабинетът на проф. Гълъбов. Аз съм се облегла на парното и чакам да вляза в семинар. Един непознат мъж чука на вратата на кабинета на Гълъбов, вратата се отваря и професорът се появява. Посетителят казва: „Тук е на официално правителствено посещение министърът на

просветата (или културата) на Райха и той би искал да се срещне с професора по немска филология в Немския научен институт, който се намира близо, на „Кракра“. Заповядайте! Той ще Ви приеме там в удобно за Вас време“. И Гълъбов: „Аз съм български професор и ако г-н министърът желае да се срещне с мен, да заповяда тук. Ще го приема в удобно за него време“. Онзи остана с отворена уста, сякаш някой го е цапнал. Не каза нищо, обърна се и бързо-бързо се отдалечи. Гълъбов върви зад гърба му, оня слиза по стълбите, а Гълъбов се държи за парапета и вика отгоре: „Така да кажете на г-на министра!“. Той беше невероятна личност, такива вече не можеш да срещнеш. Аз винаги съм се държала почтително с него, той ми е давал много кураж и ме е насърчавал. Спомням си, даде ми теза (тема) за дипломна работа – „Българските преводи на „Фауст“. Спирях се главно на Балабановия превод, и Боян Пенев бе превеждал нещо. След като работих един-два месеца, отидох при него и му казах: „Г-н професоре, ако може да ми смените темата“. „Защо?“ – учуди се той. „Ами защото аз направих сравненията, има толкова грешни неща в Балабановия превод, грешките са от неразбиране – и аз не мога да напиша това за професора по класическа филология“. А той каза: „Ще го напишете. Той не знаеше немски колкото Вас. Вие знаете повече от него“. И аз го написах.

Следващият ни разговор бе на 10 февруари 2010 г.

Боян Дановски. Немският експресионизъм.

Питахте ме за колеги, с които съм работила, студенти – актьори и режисьори, за които си спомням. През мен за всички тези години премина и цветът, и боклукът на българския театър. В книгата си за поезията на немския експресионизъм споменавам за Боян Дановски – с него много се уважавахме, бих го нарекла свой приятел, прекланях се пред него. Той гледаше с „леко снизхождение“ на масата. Към мен беше много внимателен и аз ценях това.

За експресионизма, както и за всички течения в изкуството, ние научаваме от техните противници. Да прочетеш източниците? – Къде ти. Сега се питам – в какво точно се е състоял, да кажем: фашизмът на Мусолини, националсоциализмът на Хитлер, съветският комунизъм – за тях съм научавала все от пропагандата. С голямо учудване научих – думата „фашизъм“ идва от партията на Мусолини. Първоначално тя не е била с антисемитска насоченост и когато той (Мусолини) прави тристранен съюз с Германия и Япония, под натиска на Хитлер издава един антисемитски закон. Дотогава не е имало такъв. Това е много интересен закон – „със заобикалка“. Понеже в неговата фашистка партия, основана 1924 г., членували много евреи, в закона, който издал, имало „ограничения за някои служби“ на евреите. Но има и подтекст – „законът не важи за онези, които са били членове на фашистката партия и за техните поколения до трето коляно“. Сиреч и правниците им. С което изключвал две трети от евреите в Италия от този закон. Такива неща човек научава по-късно.

Вашето изследване за поезията на немския експресионизъм е единствено по рода си у нас. Какви са връзките между немския и българския експресионизъм?

В книгата си аз разглеждам само поезията на немския експресионизъм – и в самата Германия тя не е изследвана достатъчно. Не съм правила съпоставително изследване между немския и българския експресионизъм. Освен това има много интересна драма – и Дановски е свързан с нея – има и романи, които също не са достатъчно проучени.

В края на книгата ми има един текст от Готфрид Бен, който започва като експресионист. Това е откъс от статията му „Мистично да приковеш нещата чрез словото“ – заглавието е стих от Бен. Думата – това е всичко, словото е всичко, въпросът е как да го

улучиш. Спомняте ли си стихотворението на Айхендорф за вълшебната пръчица? Уловиш ли точната, вълшебната дума, и целия свят започва да пее. Това е майсторлъкът – „вълшебната дума улучиш ли ти“. Във всички неща спи стаена песен, въпросът е да я събудиш чрез поезията. За да бъдеш поет, е нужен талант. Но когато се съчетае талант с интелект – както е у Г. Бен, – тогава се ражда голямо изкуство. У Бен ви привлича нещо силно духовно. И при Рилке е така.

Преводът.

Вие съчетавате дарбата на изследовател и на преводач. Какво мислите за превода, какво е преводът за Вас и какво изисква преводът на поезия?

Аз имам една готова книга, която не може да намери спомоществовател. Тя е със сравнителни есета за Асен Разцветников – Разцветников и Шопенхауер, Рилке, Киркегор и фолклора. Там в есето за Разцветников и фолклора разглеждам един цикъл от негови стихотворения, които той е написал по време на евакуацията от София. Той умира малко след това, след тежко боледуване, и Камен Зидаров ги издава след смъртта му. Този цикъл се казва „Подслушани песни“ и главната тема е любовта между мъжа и жената. По повод на едно малко стихотворение, само от две строфи, аз говоря за това, че поезията не може да се превежда. Как ще преведете например израза „самодивски плитки“, макар че в митологиите на много народи има създания, подобни на българските самовили? Според мен никои превод не е в състояние да пренесе върху терена на чуждоезиково мислене първичното усещане за магическа сила, която поражда у нас идеята за самодива, самогорка, респективно нейния словесен знак. Това усещане не зависи от рационалното знание, то надхвърля емпиричния опит – ние разбираме нещо, което стои отвъд разбирателната способност.

Вие сте превела цяла антология, която представя немската поезия в продължение на дванайсет столетия. Пред какви проблеми е изправен един преводач? Имате ли своя дефиниция за превода?

Не съм се замисляла за това. На немски език има два глагола за „превеждам“: *übersetzen* – поставям от едно на друго място, и *übertragen* – пренасям (носейки на гръб) от един езиков терен на друг терен едно нещо.

Всъщност преводът „пренасяне“ ли е? Пренос ли е, чисто формално, технически?

Пренасяне е. Различно се превежда научен текст, художествена проза и поезия. Научният текст се превежда колкото се може смислово точно, при прозата това също важи – макар че прозата е различно нюансирана, различно оцветена.

В момента аз превеждам една статия върху българските народни песни от Герхард Геземан, писана през 1931 г., с много специфични изрази, само негови, които ми звучат малко старомодно, но се старая и на български да прозвучат така – малко старомодно. Това придава особен емоционален привкус на текста. Днес се пише вече по-рационално.

Питахте ме за антологията, която направих, и проблемите, пред които се изправя преводачът. Човек трябва да познава цялостно терена на културата, върху който изниква дадено произведение, и да се опита да се пренесе на него и от него да изходи, превеждайки. Но тъй като не е напълно възможно и не би трябвало да се изисква, мисля, че при поезията единствено сполучливият път е „сътворяване по“ – *Nachdichtung* – да сътвориш едно ново произведение въз основа на дадено чуждо.

До каква степен може да бъде преведена поезията? Пушкин казва: „Поет поета само оценява“. И че може да бъде преведен истински само от поет.

Само защото поетът може да сътвори едно ново нещо въз основа на старото. Поетът сътворява свят. Да търсиш, да се стараяш да постигнеш покритие – не можеш, защото при поезията не е най-важното чисто рационалното, смисловото покритие, важна е асоциативната сила на словото, да можеш с възшебната пръчица да накараш да бликне вода, да запее светът. Да можеш. Това е трудното.

А какво може и какво не бива да си позволява един преводач?

Разбира се, не бива да си позволява бездарие. И е нахалство. Както и някакви гроби грешки, които обиждат автора. Трябва да превеждаш и с уважение към автора. Аз винаги пристъпвам с голямо уважение към автора. И не се ръководя от общественото третиране на даден автор. Например в антологията ми двамата немски класици Гьоте и Шилер са много малко представени. И аз пиша в предговора, че това не е белег за литературен ранг. У нас те са преведени много пъти, а стихотворението „Надежда“ на Шилер има 20 превода, моят е 21-ви. Не съм ги чела всички, те са от началото на века, от неизвестни преводачи, но ги знам, защото съм писала за Шилеровите преводи в България. И защото нося същото име, реших да превода това стихотворение – то е хубаво. А Гьотевия „Прометей“ харесвам още от студентски години, защото е бунтарско.

Западната литература е бедна откъм фолклор. И особено поетически фолклор. Няма. В немската литература има две заклинания – баяния. А у нас е пълно с фолклор, на което западните изследователи се възхищават и удивляват.

Какво Ви спасяваше през годините, с какво Ви помагаша заниманията с превод и изследване на немската култура?

Много ме спасяваше това и много ми помагаше. И до ден-днешен ме спасява. Животът ми е бил труден и сега е труден, но като потъна в заниманията си, успявам да преживея тези трудности. Има едно четиристишие, което много обичам и което съдържа цялата история на философията от Платон до Хайдегер. То гласи така:

Живея и не знам до кога,
Ще умра и не знам кога,
Пътувам и не знам за къде,
Чудя се на своето весело сърце.

От Мартин Лутер, известен само с превод на Евангелието, има и стихове. Той е написал едно стихотворение:

Щом знаеш нещо, замълчи,
Добре ли си, до тука спри,
Щом имаш нещо, здраво дръж!
Бедата бързохода пристига изведнъж.

А житейските принципи, които следвате? Онова, което наследихте от родителите си?

Да мислиш честно и като знаеш нещо, замълчи. Мисля, че родителите ни така ни възпитаваха – не криеха истината от нас, но ни учеха да бъдем внимателни пред хората. Не криеха истината, за да не се изкривява нашето мислене. По този повод ще ви разкажа една история. Имах едни познати, дъщеря им расте, ходи на училище, там я учат все за Сталин и като отидехме на гости у тях, тя заставаше пред нас и декламираше разни стихотворения за Сталин. И когато стана т.нар. „развенчаване“ на култа към Сталин, тази дъщеря застана като обвинител срещу родителите си. И каза: „Вие сте знаели, че е бил главорез! Защо ме оставихте да вярвам, че е велик. Знаели сте! Знаехте ли? Знаехте!“

А пък аз мислех, че той е слънцето на земята!“ . Каза им го в очите. Беше на 18 години, когато избяга от България пеша през границата. И каза: „Не искам тука да живея!“ Това е много страшно! Нейните родители ми разказаха това.

Моят дядо по майка беше социалдемократ, от широките социалисти – още от ранните си младежки години. Беше селски учител, в библиотеката му отпред стоеше портретът с голямата брада на Маркс. И когато идва 9 септември 1944 г., още в първите месеци от селото са убити 4-ма души – без съд и присъда, без да има каквито и да било жертви преди това. И дядо ми излязъл и казал: „Това няма нищо общо със социализма. Социализмът е мир и братство между хората!“ . Държал той словото си все в този дух. След което на вратата на къщата му беше написано: „Народен враг“ . Но Маркс с брадата продължи да стои в библиотеката му. Беше политически мътно време, но много важно беше човек да си запази душата. С Торбови затова много се уважавахме.

24 февруари 2010 г.

Брехт.

Предния път Ви казах, че за мен двама са най-големите немскоезични поети на XX век – Рилке и Готфрид Бен. Но това не значи, че няма и други талантливи и плодови поети – един от тях е поетът и драматикът Бертолт Брехт. В моята антология има доста неща от Брехт и те са хубави. Аз много харесвам стихотворението „Спомен за Мари А“ . Но има нещо в личността на Брехт, което ме отблъсква. И поради това не мога да го приема. След Втората световна война той се ориентира, отива в ГДР и там с Валтер Улбрихт едва ли не сключват договор. Брехт ще пише за социализма и ще го възхвалява, а социалистическата държава ще му дава пари колкото иска. И той прави най-добрия театър в Европа – „Берлинер ансамбъл“ с Хелене Вайгел, поставя всичките си пиеси и всичко, което поиска – парите текат и така е до края на живота му. Вкъщи имам една поредица от немска лирика и там има стихотворения от Брехт. Този, който ги е подбирал, е бил злобен, защото му е публикувал едно стихотворение във възхвала на Сталин.

Брехт несъмнено е талантлив. Един съвременен нему английски поет – Хенри Оудън, написва за Брехт следното стихотворение:

Надяваш се,
че книгите ти ще те оправдаят,
че те ще те спасят от Ада.
Но Господ (той знае какво творец от твоя ранг заплаща),
той ще те помилва в деня на Страшния съд,
като те накара да се срамуваш и да плачеш за стиховете,
които би написал, ако беше живял като човек!

Нали е много хубаво! Няма да те изпрати в ада да си изкупуваш греховете. Няма изкупление за такива като теб. Защото адът е изкупление. Но по-страшно е да те остави да се срамуваш! Тъй че Брехт го слагам настрана от двамата големи не защото не е талантлив, но защото не живя като човек. Това е много важно. Ако не си човек, нищо не си.

Но искам да се върнем към въпроса Ви за превода и непреводимостта на поезията. По този повод проф. Гълъбов казваше:

Поезията си има свой език, това не е обикновеният говор, с който ние общуваме. Езикът на поезията е избран и вие, когато превеждате поезия, трябва да имате предвид какво е поетическо на езика, на който превеждате, а не да бъде непременно точно.

И даваше като пример един стих, четири думи, най-прости, от известната песен на Миньон от „Вилхелм Майстер“. Там едната строфа звучи така:

Das Maultier sucht im Nebel seinen Weg, а преводът:

Мулето търси в мъглата своя път.

Всички думи са ясни на български. Гълъбов ни каза:

Немците са северен народ. За тях Югът е не само екзотика, пълен с необикновено очарование. Всички немски писатели мечтаят за Италия и мулето е поетически образ, като символ на Юга, защото там има мулета. В Германия няма мулета. С думата „муле“ поетът Ви пренася на юг и този юг има някакъв чар. На български това муле, това магаре не звучи много поетично. Заради това няма да го преведете точно. А ще го преведете „Пътникът търси в мъглата своя път“.

И също ни казваше:

За немците, които са северен народ, много поетично растение е бъзът. И затова най-често хубавата мома я откриват или любовните срещи стават под бъз. А на български „бъз“ е непоетична дума. Не можеш да кажеш: „Помниш ли, либе, помниш ли, кат’ се либехме под бъза“.

В българската поезия поетическото растение е трендафила, розата, и любовните срещи стават под трендафил. Така че, ако имате в немски текст с подобно съдържание „бъз“, ще го напишете на български „трендафил, роза“.

Аз не съм съгласна с това негово твърдение. За мен и бъзът има поетическа стойност. Както и мулето. Затова и в моята преводаческа практика се стремя да бъде поетическо и колкото се може по-близко до поетическия свят на автора. А не да го прехвърлям механично на български.

Имате дълбок и траен интерес към фолклора. Откъде идва той?

Не знам. Аз постепенно го откривам. На стари години се запалих по фолклора. Досега все си казвах, че това са народни песни, примитивна работа, втора ръка. И сега, като ги чета, се удивлявам. В момента пиша за Геземан – баща и син. Геземан публикува на немски „74 песни на българския народ“, които той е превел. Сега пак чета тези неща, препрочитам сборника на Миладиновци. У Миладиновци има една песен – „Ветерот вее, Вардар люлее“ – и в нея има следното:

Собрани ми се на брегот малите моми,

песни ми пеят, оро играят.

От песни глас тенки ветрове

ветерот вее, Вардар люлее.

Значи от песента се разлюлява реката. Като я прочетох, си казах: „Та това е върхът на европейската поезия. Такова нещо никой не е написал“.

Тези песни са взели ума на Геземан. Той пише една огромна, много хубава студия, в която казва: „Само по този начин, това е пътят, по който можеш да проникнеш в същността на един народ“.

Ние нямаме свой национален епос. Но цялото ни фолклорно богатство, песните ни, не са ли такъв национален епос, не е ли равностойно на епосите на другите народи? И възможно ли е на чуждия език да бъде предадена цялата красота и трагика, които той крие? Как може да бъде преведен един национален епос, пълен с митологически реалии, които липсват в културата и езика, на който се превежда? До каква степен народните песни, приказки, пословици, поговорки са преводими на чуждия език?

Аз мисля, че те са непреводими, в още по-голяма степен от поезията, но биха могли да бъдат в известен смисъл нагодени към народната поетическа мисъл на народа, на

чийто език се превежда. Това предполага пълно познаване на културния контекст не само от преводача, но и от читателя, защото читателят трябва да има същите асоциации или подобни.

Герхард Геземан понемчва песните ни. Той е имал писателски дар, не е бил само учен, фолклорист. Написал е разказ в един сборник, казва се „Славейт“, много е хубав. Той има студии върху културата на балканските народи и познава детайлно и архитектурата, и историята, и фолклора. Познава портата, чардака, стъпалата, трема на къщите.

Неговият син Волфганг Геземан, с когото се познавам, вече е на моя възраст, е един от най-добрите немски българисти, има много интересни изследвания за Пенчо Славейков, за Миладиновците.

Книгата, над която сега работя, се казва „Немски българисти за България и българската култура“ и в нея освен песните са включени и студии на баща и син Геземан. Много е интересен анализът на песните, направен от Герхард Геземан, в него има много дълбоки пронивания и признанието колко тези песни са стари. Той изследва много подробно ритмиката и в своята статия я е отбелязал със знаци – две ударени, една неударена, къде има цезура, и казва, че „тя следва ритмиката на мисълта, на мелодията и стъпките на танца, на хорото, които съпровождат тази мелодия“.

Западът е загубил своето народно творчество още от времето на преселението на народите. Най-старото е останало от времето на трубадурите. Немците, когато се съберат, си пеят песнички, извънредно простички, нещо подобно на нашата „Тръгнал кос“ – много прости като текст и като мелодия. А ние имаме песни още преди „Нибелунгите“, в тях е пълно със змейове и змеици.

Професор Кауфман, професор Гълъбов и „Бай Ганьо“. Разцветников.

Вие ме питаете за други немски учени, познаващи българския фолклор. Спомням си, че моят професор Гълъбов ни разказваше за годините си на следване в Германия. Той заминава да следва германистика малко преди Първата световна война, при един известен германист, фолклорист – проф. Фридрих Кауфман. (Той преподавал санскрит и индогерманистика. Автор е на: „Немска митология“, „Немска метрика“, „Наука за немската старина“.) Най-напред, като влязъл в семинара, професорът поискал всеки от студентите да напише някакъв текст за едно литературно произведение по свой избор, а на няколкото души чужденци казал, че е добре да изберат да пишат за произведение от тяхната родна литература, не от немската. Гълъбов написал за „Бай Ганьо“, че това е една книга, която показва все още неевропеизирания, простия българин, балканец и т.н. Професорът върнал работите, на всеки отправил някакви критични бележки, а на Гълъбов казал:

А Вашата няма да я коментирам тук. Заповядайте утре вкъщи, ще разговаряме върху нея“. Гълъбов отишъл във вилата, в която живеел професорът, той го чакал на терасата, а на масичката имало кафе. Кауфман му казал: „Не исках пред другите студенти да Ви говоря това. Но как можете, Вие, млади човече, така да обиждате своя народ и да говорите това, което пише в тази книга? Ами този тип човек го има навсякъде. Вие знаете ли немския Бай Ганьо какъв е, той е по-страшен от българския. А пък аз съм живял десетина години в Англия, да знаете, английският бие и немския. И не е странно и чудно, че имате Бай Ганьо, странното е, че имате Алеко. Толкова рано, след Освобождението, се явява писателят, който го описва. За да опишеш едно нещо, то трябва да се превърне в твой обект, нужна е дистанция. Ти трябва вече да не си Бай Ганьо, за да видиш Бай Ганьо. Никой не може сам себе си да види. Това значи, че за българския писател Бай Ганьо е вече обектът, предметът, между тях има разлика. Ние, немците, сме си вътре Бай Ганьовци, но досега нито един немски писател не се яви да опише немския Бай Ганьо, което

не значи, че го няма. Значи, че ние не се виждаме. В английската литература отделно произведение няма, но да кажем, в пиесите на Бърнард Шоу се среща този образ, или в книгите на Джером К. Джером. В немската литература въобще го няма. И аз се удивлявам от това, че българската литература толкова рано го вижда. Щом го вижда, значи вече не е Бай Ганьо този българин, щом вижда от разстояние този тип. Същият този Кауфман му казал: „Говорите така за литературата на своя народ, а такъв фолклор имате!“.

И той цитирал песента за Змей и Рада и му казал:

Това е толкова старо! Змоят като медиатор, като посредник между слънцето и земята, небесната сила и историческата сила се свързват в брачна връзка. Това къде го има!

Споменахте, че сте подготвили една книга за Асен Разцветников. Тя продължение на предишната Ви книга за него ли е, или е нещо ново?

Тя не е продължение и разглежда други проблеми. Докато в първата си книга разглеждам само преводите на Разцветников („Асен Разцветников и немската поезия“), то във втората („Не виждам разум в този свят. Сравнителни есета за Асен Разцветников“) съм включила сравнителни есета за Разцветников и философията на Шопенхауер, Разцветников и Киркегор, Разцветников и Георг Тракъл, Рилке, Разцветников и Европа, Разцветников и фолклора.

Разцветников е някак си поет в сянка, един самотник, човек много изстрадал и сравнително рано починал. Той не е оставил голямо творчество и за него не е писано много. Според мен той е недооценен. Всъщност аз искам да покажа неговия европейски ранг, като го сравнявам с големите европейски поети и философи.

За Приятелите – Марчето, златното сърце.

На 26 март 2010 г. се срещаме отново с професор Андреева – този път в Германската библиотека на Софийския университет. Продължихме темата за приятелството и приятелите. Повод ми дава една малка бележка, която тя е написала в две от последните си книги – „Покръстването на българите в немски пиеси от XVII – XIX век“ и „История на българите в Мизия“ от Йохан Енгел. В нея проф. Андреева изказва благодарност на г-жа Мария Тантилова за съдействието, което ѝ е оказала при издирването на текстовете на пиесите и изпращането на фотокопие на историята на Енгел от Виена. По някакво невероятно съпадение преди петнайсетина години аз се срещнах с г-жа Тантилова и нейния съпруг Никола Тантилов, гостувах в дома им и взех интервю от г-н Тантилов. Благодарен съм на г-н Владко Мурдаров, тогава директор на Дом „Витгенщайн“, който ме заведе у тях. Помолих г-жа Андреева да ми разкаже за приятелството си със семейство Тантилови.

Искам да започна с това, че ми е трудно да дам дефиниция на понятието „приятел“. Кой е твоят приятел? Този, който е готов да пожертва нещо за теб. В „Дон Карлос“ на Шилер, една пиеса, която аз много обичам, когато маркиз Поза бива застрелян, за да спаси Карлос, който е нужен за бъдещето на испанската империя, и трупът му лежи, пристига Филип, а от другата страна – Карлос. Там има една знаменита реплика: „Знаете ли кой бе мъртвия? Той беше мой приятел. За мене той умря“. Нищо не е ранявало Филип така, защото изведнъж му става ясно, че той няма приятели. И че няма на света нито един човек, който да умре за него.

А сега за Марчето Тантилова. Тя се казваше Марийка Недялкова по баща, след това се ожени за Кольо Тантилов. Беше софиянка, учихме заедно в училище „Неофит Рилски“. Учителката ни, г-ца Дейкова, казваше за нея: „Марийка, златното сърце“. За

никого не е казвала такова нещо. Марийка беше готова на всичко, за да направи добро някому.

Така се сложи съдбата ѝ, че се наложи да замине за Виена, за да лекува детето си. И след няколко пътувания през различни години тя остана във Виена. Следваше световна търговия, финанси. Нейният баща, г-н Недялков, беше индустриалец. Имаше фабрика за претопяване на старо желязо някъде близо до Перник. След девети септември 1944 г. я одържавиха. Г-н Недялков беше македонец от Крушево и беше голям патриот. Марийка остана във Виена, а баща ѝ много остаря. Един ден ми се обади по телефона и ми каза: „Носията (една прекрасна национална носия от сватбата на неговата вуйна в Крушево) ние с жена ми решихме да ти я подарим“. Казах му: „Недейте, г-н Недялков, това е безценно нещо. Можете да я изпратите на Марчето във Виена“. Той отговори: „Това нещо не трябва да отиде в чужбина, то трябва да остане в България“. Аз я прибрах и след промяната, когато Мария започна да си идва всяка година в България, ѝ казах, че баща ѝ ми е дал носията и аз я пазя при себе си. Решихме да я подарим на Етнографския музей, но една моя близка ме разубеди. И я подарихме на музея на Софийския университет.

Но да се върнем на историята за откриването на текстовете на пиесите за покръстването на българите. Обадих се по телефона на Марчето, златното сърце, и ѝ казах, че търся една от пиесите – „Богорис, цар на българите“. Преди това бях писала до Берлинската библиотека и от там изпратили фиш със заглавието на пиесата до всички библиотеки в големите градове на Германия. Но отвсякъде дошъл отрицателен отговор – че пиесата я няма при тях.

Марчето изпраща по интернет писма до 20 манастира в цяла Австрия и пита има ли в техните библиотеки текст на такава пиеса. От единия от манастирите получава писмо на български език – библиотекарят на манастира бил българин. Отговорил ѝ, че те са бенедиктинци, а пиесата трябва да се търси при йезуитите, защото йезуитските колежи играят тези пиеси. И от един от манастирите отговорили, че сме сбъркали годината, по която търсим пиесата – не е 1735-а, а е 1719-а. Поискахме справка за тази година и намерихме пиесата. Каква обиколка, през 20 манастира! Аз публикувах десет текста на пиеси за покръстването, а сега съм открила още две пиеси и се надявам моята издателка да направи второ допълнено издание.

А за втората книга – „История на българите в Мизия“ от Енгел, научих от един реферат на Норберт Рандов. Обадих се на Марчето във Виена и я помолих да я потърси. Тя отишла във Виенската университетска библиотека и там намерила „История на света“, уникално издание, подготвено от британски и немски учени. В 49-ия том има „История на българите“ – това е краят на XVIII век. България изобщо я няма на картата на Европа като държава. Направили и едно фотокопие на историята и тя ми го донесе. Тя е наистина „златно сърце“. Има хора с различна житейска мисия. Нейната житейска мисия е да помага на другите.

Битката ми с думите. Мечта за Разцветников.

Аз водя една битка, която е обречена на неуспех. Тя е срещу думата „драматург“ като означение на човек, който пише драми. Който пише епос е епик, който пише лирика е лирик, а който пише драми е ДРАМАТИК. А драматург в театъра е този, който обслужва, чете и рецензира пиесите, които ще се поставят. Един човек може да бъде и двете неща. Например Яворов е драматик, защото е писал драми, и е бил драматург на Народния театър.

В предишният ни разговор стана дума за пристрастието Ви към творчеството на Асен Разцветников. Зная, че сте подготвили една нова книга за него и тя чака своя спомоществовател. Бихте ли ми разказали за тази книга?

Тя се казва „Не виждам разум в тоя свят“. Това е първият стих на едно негово стихотворение. Бях на един конгрес по сравнително литературознание и темата беше „Преводите като диалог между културите“. Понеже докладът ми бе на немски, за да аргументирам тезата си, исках да посоча превод на българско произведение на немски. И намерих един превод на Франц Тирфелдер, живял в България през 30-те години и превел две стихотворения на Разцветников. Аз цитирах едното – „Не виждам разум в тоя свят“:

Не знам защо си ме изпратил,
не знам кому дойдох да кажа
как теменугите ухаят
и твоето небе синей.

И тъй е тъмна твойта воля,
и тъй с десница ти отнемаш
това, що дал си ми с левица,
че в тая безпределна вечер

аз мълком спирам и се питам:
не си ли ти безумен сън?

Не си ли само: празна вечност,
а твойто име: горък стон,
изхвъркнал в мрака из душите,
чиято кръв тече в света.

Прочетох го на немски и като свърших, един американец дойде при мен и ми каза: „Вие искате да кажете, че в българската литература има такова стихотворение?“. Отговорих му: „Охо, и още колко много други като него!“. От това стихотворение съм избрала заглавието на моята книга – „Не виждам разум в тоя свят. Сравнителни есета за Асен Разцветников“.

От дете обичам поезията на Разцветников. Бях научила наизуст почти всичките му стихотворения. Спомням си, че когато някоя учителка отсъстваше и имахме свободен час в гимназията, всички казваха: „Надя ще излезе и ще декламира Разцветников“. И аз декламирах.

Сега, като се обръщам назад, си спомням с любов за приятелите, за родителите ми, които ми дадоха толкова обич и топлина. На всички тях – благодаря!